

INTERDISCIPLINARNI PRISTUP FENOMENU VRIJEDNOSTI

ZLATKO MILIŠA

Filozofski fakultet Osijek
Ulica Lorenza Jägera 9
HR-31000 Osijek
Croatia
zmilisa@ffos.hr

UDK [1*3]17.022.1

Izvorni znanstveni članak /
Original scientific paper

Sažetak

U ovom su radu interdisciplinarnom analizom fenomena vrijednosti dane osnovne specifičnosti filozofijskih, psihologijskih, sociologijskih, antropologijskih i pedagogijskih analiza. U svjetlu tih analiza detektirana su dva pristupa: deduktivno-teorijski i induktivno-empirijski. Prvi nije usmjeren na empirijska istraživanja, ističe univerzalni aspekt vrijednosti te često zanemaruje relativizam vrijednosti, što potencijalno vodi do normativizma (što je bio više nego čest slučaj u pedagogiji). Drugi, induktivno-empirijski pristup, u svojim interpretacijama (osobito u psihologiji) nerijetko je pozitivistički usmjeren. Za razliku od egzaktnih znanosti, u kojima pojam *vrijednost* znači pozitivnu ili negativnu veličinu, u filozofiji te društvenim i humanističkim znanostima fenomen vrijednosti podrazumijeva pozitivno preferiranje prema nekome ili nečemu. Rad polazi od glavne afirmativne hipoteze: opće definicije vrijednosti, odvojene od filozofije, sociologije, psihologije, pedagogije i antropologije, a bez poznavanja raznolikosti njegovih konkretnih formi unutar različitih kultura i bez istraživanja različitih tipova vrijednosnog odnošenja, dovode do pozitivističkih i/ili spekulativnih fikcija. Analitički diskurs ovog rada ide u smjeru teorije konvergencije u 'pomirenju' teorijskih i empirijskih analiza, jer prihvatljivi znanstveno-metodološki i analitički diskurs ne dozvoljavaju strogo razdvajanje, a kamoli suprotstavljanje tih dvaju pristupa. Antropologijskim, sociologijskim i filozofijskim studijama biljeg daje deduktivno-teorijski pristup kada se istražuje i/ili zagovara trajni karakter određenih vrijednosti, dok se empirijsko-induktivnim pristupom, uglavnom psihologijskih studija, registrira promjenljivi aspekt vrijednosti. Specifičnost pedagogijske definicije vrijednosti je da se ona tretira kao pokretački i regulacijski čin odgoja. U radu su aktualizirane razlike u univerzalnom karakteru vrijednosti i (radikalnog) moralnog relativizma, dualizma vrijednosti te podjele na eksplisitne (proklamirane) i implicitne (ponašajne) vrijednosti. Promjenljivi karakter

vrijednosti određuje društveni realitet, a univerzalni karakter vrijednosti – tipovi vrijednosnih orijentacija. U prilog ovoj konstataciji psiholog Milton Rokeach dao je 1976. godine sjajnu tezu: »Ako bi vrijednosti bile sasvim stabilne, individualna i socijalna promjena bila bi nemoguća. Ako bi vrijednosti bile kompletno nestabilne, kontinuitet ljudske osobnosti i društva bio bi nemoguć. Svaki pristup ljudskim vrijednostima mora biti u stanju objasniti trajni karakter vrijednosti, kao i njihovu promjenljivost.«

U članku se dovode u svrsishodnu vezu odgoj i vrijednosti te se pravi razlika između vrijednosti i ideala, normi, stavova, ciljeva, vrijednosnih sudova, sustava vrijednosti, životnih stilova i vrijednosnih orijentacija. Na kraju se aktualiziraju neki aspekti krize odgoja te se iznosi operativna definicija cilja odgoja i obrazovanja. *Kriza vrijednosti je kriza odgoja*. Eksplikacija ove teze u teoriji i praksi glavna je teleološka odrednica pedagoškog pristupa.

Ključne riječi: interdisciplinarni pristup, vrijednosti, vrijednosne orijentacije, životni stilovi, pedagoška teleoložnost, cilj odgoja i obrazovanja

1. Uvod

Vrijednosti određuju što je poželjno kod pojedinca ili skupine, što utječe na selekciju između mogućih načina, sredstava i ciljeva djelovanja. Kriterij za izbor pravca djelovanja čovjeka definira vjerovanje da je određen način ponašanja ili krajnji cilj egzistencije osobno i/ili društveno poželjniji. Vrijednosti ne možemo razumjeti bez interdisciplinarnih analiza. Upravo iz ove početne konstatacije proizlazi glavni cilj ovog rada: utvrditi suodnos deduktivno-teorijskih i induktivno-empirijskih pristupa u interdisciplinarnim analizama fenomena vrijednosti. Ovakvi, često suprotstavljeni i naoko nepomirljivi pristupi, imaju svoje krajnosti i/ili odrednice: etički normativizam i znanstveni pozitivizam. Neovisno o aksiološkim razlikama, rasvjetljavanje tih dvaju dominantnih pristupa učinit će se s aspekta filozofijskih, socioloških, antropoloških, psiholoških i pedagoških interpretacija, što je od prvorazrednog značenja u interdisciplinarnoj analizi fenomena vrijednosti. Pozitivisti negiraju univerzalni aspekt vrijednosti. Znanost ne može definirati čovjeka, a pozitivisti bi htjeli sve ukalupiti. Znanost nikad neće otkriti put do sreće, niti je može definirati. Pozitivisti negiraju metafizički aksiom da su 'misli stvari' i da su univerzalne vrijednosti nedostupne znanstvenoj provjeri. Prijepori epistemološkog karaktera, uzevši globalno, proizlaze iz poistovjećivanja, suprotstavljanja ili razlikovanja idealno-tip-

skih konstrukcija vrijednosti odvojenih od realiteta i (onih) vrijednosti koje utječu na ponašanje. U okvirima teorije etičkog apsolutizma vrijednosti se tretiraju kao fenomeni koji egzistiraju 'po sebi'. Neopravdano je određenu vrijednost poistovjetiti s etičkim idealom, osobito ako se tada negiraju argumenti etičkog relativizama ili odbacuje empirijsko ispitivanje vrijednosti. U svjetlu tog aspekta nastao je i pedagoški normativizam, u kojem je naglasak stavljen na društvene norme, odvojene od životnog realiteta ili ljudskih preferencija. Pristup koji se zagovara u ovom radu karakterizira ispitivanje različitosti vrijednosnih opredjeljenja i načina kojima društvo omogućava postizanje individualnih preferencija i/ili ciljeva. Takvim pristupom moguće je odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri vrijednosti imaju integrativnu ulogu u društvu i njegovim podsustavima (primjerice u gospodarstvu, politici i obrazovanju). Razlike u analizama deduktivno-teorijskog i induktivno-empirijskog pristupa treba sagledavati poštujući načelo konvergencije, jer samo tako možemo sagledavati sličnosti i razlike odgojno poželjnih vrijednosti pojedinca i društva. Vrijednosti nisu samo individualni standard ponašanja, jer u tom slučaju ne bi bila uočena njihova društvena uvjetovanost. Dvije se osobe ne moraju razlikovati po socijalnom ili obrazovnom statusu, ali se mogu razlikovati na temelju različitih vrijednosnih pozicija. Ako bi vrijednosti bile tek društveni standard ponašanja, onda bi one bile isto što i norme, ali nisu. Norma se krši ili ne, i za to postoje sankcije, a vrijednosti se preferiraju s većim ili manjim stupnjem intenziteta.¹

2. Filozofijski, sociologijski i antropološki pristup vrijednostima

U filozofiji, a prema teoriji etičkog apsolutizma, neke vrijednosti tretiraju se kao 'vrhovna dobra' ili fenomeni 'po sebi', bez obzira na to prihvaćaju li ih ljudi ili ne. Međutim, to nipošto ne znači da su druge znanosti u prednosti pred filozofijom. Znanosti koje ne mogu odgovoriti na brojna pitanja trebale bi ići ususret filozofijskoj ideji transcendentnosti i nalaziti primjere asimptotičnosti spoznaje. Fenomenološki pravac u filozofiji i neokantovske interpretacije Schelera, Windelbanda i Rickerta spajaju tezu po kojoj su vrijednosti idealne projekcije koje se ne izvode iz empirijske realnosti. Štoviše, kako sam pokazao na drugom mjestu, Windelband i Rickert, locirajući

¹ Zlatko Miliša, *Oduprimo se demonopedagogiji današnjice* (Velika Gorica: Benedikta, 2021).

vrijednosti u 'idealnoj sferi' izvan domašaja individualnog, izvode osnovni zadatak aksiologije: uzdignuti se iz relativizma interpersonalnih (vrijednosnih) odnosa i materijalnog svijeta do univerzalnih vrijednosti.² Polazi se od pretpostavke da se ontološka čovjekova struktura ne iskazuje u njegovom empirijskom fakticitetu, dakle u njegovoj neposrednoj datosti, nego u kategoriji zadanosti.

Pristaše teorije univerzalizma polaze od teze da su vrhovne vrijednosti apsolutne istine, što podrazumijeva da one vrijede u svim vremenima, kulturama i prostorima. Vrijednosti se manifestiraju kao glavni životni i duhovni orijentiri, ciljevi su kojima stremimo, ideali kojima težimo, svrhe ljudskih nastojanja. Osnovni problem istraživanja fenomena vrijednosti s ovog motrišta proizlazi iz kriterija pri utvrđivanju izbora trajnih vrijednosti. S time u vezi, njemački filozof Hufnagel, kritizirajući takve filozofijske opcije, 1994. godine konstatirao je da se filozofija »mora vratiti iz neba beskrajnih spekulacija«.³ Vrijednosti-ideali ne bi smjeli ostati na tumačenjima o njima kao o apsolutnim istinama; oni su (samo) »aksiološka inicijacija«.⁴ I to se za spoznajno-teorijsku razinu čini od prvorazredne važnosti. Univerzalne vrijednosti, kao što su sloboda, poštenje i jednakost, zapravo su etički ideali i kao takvi su asimptotični za znanstvenu spoznaju. Zbog toga »moralnost nikada ne može samu sebe imati kao cilj«.⁵ Svi su ideali vrijednosti, ali ne i obratno. Dok cilj podrazumijeva mogućnost realizacije, ideal naglašava ono čemu stremimo. Ideali označavaju općeljudske vrijednosti, označavaju zamišljeno stanje poželjnosti. Ideali su transcendentnog karaktera i moglo bi ih se odrediti kao univerzalije smisla. Ideale, kao ni vrijednosne sudove, nije moguće objektivno vrednovati i/ili empirijski provjeriti. Zašto? Dovoljno je uzeti bilo koji vrijednosni sud i analizirati njegovo značenje da bi se vidjelo kako ne može biti racionalnih argumenata za bilo kakvu univerzalnost vrijednosti. Uzmimo samo nekoliko primjera vrijednosnih sudova: "Treba pomoći čovjeku u nevolji", "Ne smije se lagati", "Treba se zalagati" i upitajmo se kako smo došli do tih sudova. Kako se može potkrijepiti tvrdnja da izraz

² Zlatko Miliša, *Odgojne vrijednosti rada: teorijsko metodološki problemi istraživanja* (Split: Književni krug, 1999), str. 71.

³ Erwin Hufnagel, »Scheler i europsko mišljenje«, preveo Ivan Čehok, *Filozofska istraživanja* 14/4 (1994), str. 661–685, na str. 664.

⁴ Erwin Hufnagel, »Platonovi zakoni. Filozofijsko-pedagogijsko istraživanje«, s njemačkoga preveo Sulejman Bosto, *Filozofska istraživanja* 15/1–2 (1995), str. 197–216, na str. 206.

⁵ Hans Jonas, *Princip odgovornost: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1990), str. 122.

treba izražava nešto objektivno? Pokazati objektivno važenje tih izraza znači dokazati da je moguće iz izraza koji opisuju činjenično stanje izvesti izraze vrijednosnog karaktera. Međutim, koje to činjenično stanje može poslužiti kao temelj navedenim iskazima? Ima li načina da se pokaže kako ti iskazi izražavaju neko činjenično stanje stvari? Očigledno ne! Da treba pomoći čovjeku u nevolji ili biti marljiv ne proizlazi iz činjenica, iskaz je naših subjektivnih stavova i vjerovanja. Vrijednosni sudovi ne mogu se izvoditi iz iskaza koji opisuju činjenice budući da nijedan opis činjeničnog stanja (prirodne, fizikalne, matematične zakonitosti) ne sadrži u sebi izraz *treba da*. Vrijednosni sudovi sadržavaju subjektivna vrijednosna opredjeljenja. To potvrđuje tezu da se ne može govoriti o objektivnom i apsolutnom važenju vrijednosnih sudova. Racionalno zasnivanje etike je nemoguće! Znanost ne trpi univerzalne vrijednosne sudove. U slučaju sukoba dvaju oprečnih vrijednosnih opredjeljenja, nema racionalno-znanstvenog rješenja; ne može se reći koji je bolji. Svaki pokušaj vrednovanja različitih sustava vrijednosti opet je obojen subjektivnim stavovima i/ili preferencijama. Dodatni problem kod sustava vrijednosti je i taj da se treba usuglasiti koliki broj vrijednosti ulazi u sustav te ustanoviti logičku i funkcionalnu vezu vrijednosti, što naravno nije moguće ako su neke vrijednosti ideali! Pitanje opstojnosti vrijednosti odnosi se na ontološki aspekt. Tu se otvara rasprava o tome postoje li vrijednosti po sebi ili je njihova opstojnost vezana uz subjektivno stanje svijesti i/ili percepciju stvarnosti. U tom kontekstu razmatra se jesu li one objektivne ili subjektivne kategorije. Kako možemo doznati od Borana Berčića, »*realisti* smatraju da vrijednosti postoje objektivno i nezavisno od nas«, dok »*antirealisti* smatraju da su vrijednosti naš proizvod i da ih mi stvaramo«.⁶

Vrijednosti se u sociologijskim studijama najčešće tretiraju kao *društveni standardi ponašanja*, što sužava njihovo značenje jer se vrijednosti tiču i mnogo složenijih odnosa. Ako bi vrijednosti bile samo društveni standard ponašanja, onda bi one bile isto što i norme, a nisu. Njemački sociolog Max Weber ostao je zapažen u društvenim znanostima po shvaćanju da vrijednosti mogu odigrati dominantnu ulogu u (privrednom) razvoju društva. U svojoj studiji *Protestantska etika i duh kapitalizma* u protestantskoj etici uočava duhovno izvorište kapitalizma. 'Idealnotipskom metodom' konstruirao je četiri tipa društvene djelatnosti/orijentacije: 1) ciljno-racionalnu; 2) vrijednosno-racionalnu; 3) afektivnu; 4) tradicionalnu. Kapitalizam je, prema Weberu, nastao zbog implementacije protestantskih vrijednosti rada (upor-

⁶ Boran Berčić, *Filozofija*, svezak prvi (Zagreb: Ibis Grafika, 2012), str. 201.

nost, štedljivost, materijalna neovisnost i samostalnost) u društveni sustav.⁷ Te protestantske vrijednosti rada konvergirale su s privatnim interesima i razvojem gospodarstva. Neki sociolozi smatraju da se društvo putem vrijednosti 'opskrbljuje' integrirajućim sklopom kulturnih orijentacija, »koje u općim crtama dijele njegovi članovi i koje su temelj konsenzusa o bitnim pitanjima opstanka neke socijalne organizacije«.⁸ Slično i Popović definira vrijednosti kao društvene standarde kojima se »opravdavaju, 'legaliziraju' određeni sistemi društvenih odnosa, a time i određene strukture (hijerarhije) opštih društvenih i grupnih interesa koji su uključeni u postojeći sistem društvenih odnosa«.⁹ Još je utemeljitelj funkcionalističkog pravca u sociologiji Émile Durkheim iznio neprihvatljivu tezu da članovi istog društva u najvećoj mjeri prihvaćaju iste vrijednosti te da se oko njih okupljaju. I Talcott Parsons, drugi najpoznatiji teoretičar funkcionalizma u sociologiji, tretira vrijednosti kao ključni koncept društvene kohezije. Parsons u suradnji sa Shilsom određuje četiri strukturalne kategorije, a to su kolektivi, norme, uloge i integracija društva, dok vrijednosti određuje kao ključne komponente u održavanju društvenog sustava.¹⁰ Ipak, postoji prešutni konsenzus brojnih sociologa koji smatraju da su vrijednosti i norme »bitne za funkcioniranje društva [...] Bez zajedničkih normi, članovi društva ne bi mogli surađivati ili čak shvatiti ponašanje drugih. Slični se argumenti odnose i na vrijednosti. Bez zajedničkih vrijednosti, članovi društva ne bi mogli surađivati. Sređeno i stabilno društvo iziskuje zajedničke norme i vrijednosti«.¹¹ Međutim, u svjetlu tih teza može se dati načelni prigovor da u društvenom realitetu rijetko postoji komplementarnost društvenih normi i preferencija različitih društvenih skupina. »Za razliku od normi, koje osiguravaju specifične upute za ponašanje, vrijednosti nude općenitije smjernice.«¹²

Poljski sociolog Adamski, neizravno kritizirajući takav funkcionalizam, opisuje situacije u kojima radikalne promjene u strukturi obrazovanja ote-

⁷ Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, preveo Dragutin Hlad (Zagreb: Hlad i sinovi / MISL, 2006).

⁸ Davorka Matić, »Vrijednosti kao predmet sociološke znanosti«, *Revija za sociologiju* 21/3 (1990), str. 517–525, na str. 524.

⁹ Mihailo Popović, *Problemi društvene strukture* (Beograd: Kultura, 1974), str. 235.

¹⁰ Talcott Parsons, Edward A. Shils (eds.), *Toward a General Theory of Action* (Cambridge: Harvard University Press, 1951).

¹¹ Michael Haralambos, Martin Holborn, *Sociologija: Teme i perspektive* (Zagreb: Golden Marketing, 2002), str. 5.

¹² Haralambos, Holborn, *Sociologija: Teme i perspektive*, str. 20.

žavaju tradicionalne sheme obrazovnih aspiracija i vrijednosnog sustava.¹³ Vrijednosti nisu samo preslika društvenog determinizma, nego je njihova (temeljna) funkcija i da budu snažni generatori praktične djelatnosti ljudi. Vrijednosti se sa sociološkog stanovišta tretiraju kao životni stilovi koji: nastaju iz iskustva i/ili se preuzimaju iz kulture na osnovi potreba za orijentacijom, reguliranjem i prevladavanjem društvenih odnosa; se javljaju u obliku implicitnih i eksplicitnih poruka o poželjnim obrascima ponašanja; pri vrijednosnom odnošenju funkcioniraju na tri načina, i to kao ciljevi akcije, izbori između drugih ponašajnih manifestacija i kao zahtjevi koji se postavljaju u odnosu na okolinu ili određenu skupinu kada ih se tretira da su društveni standard ponašanja. U sociologiji se često vrijednosti i vrijednosne orijentacije stavljaju u kontekst *životnih stilova* koji karakteriziraju specifična ponašanja. Ne praveći distinkciju između tih pojmova, sociolozi životne stilove povezuju s procesima globalizacije, tehnološkog napretka i novih medija, smatrajući da je to posljedica brzih »promjena načina života«. ¹⁴ U suvremenim sociološkim teorijama životni stil prelazi sa statusne skupine na individualnost, onu individualnost koja posjeduje 'stilsku svijest o sebi' ili svoj 'vlastiti izraz' (odnosno s makro na mikro razinu). Razlike koje nastaju u diferencijacijama moraju biti prepoznate, jer inače im prijeti opasnost od neprepoznavanja ili društvenog neodobravanja.¹⁵ Kao važno obilježje životnih stilova neki autori naglašavaju odnos »između individualnih i kolektivnih obrazaca društvenog života«. ¹⁶ Životni stilovi čine vezu orijentacija i ponašanja, društvenog položaja, životnih i radnih uvjeta, mjesta stanovanja, osobnih i skupnih preferencija. Neki sociolozi smatraju da životni stilovi omogućavaju formiranje društvenih skupina zato »da bi dali smisao kolektivnom identitetu«, što vodi do učvršćenja određene skupine. Drugi smatraju da je njihov važni aspekt mogućnost »za samorecepciju individue«. ¹⁷ Budući da su životni stilovi, kao i vrijednosti, promjenljivog karaktera, njihovo analiziranje mora se usmjeriti na (društvene) trendove.

¹³ Władysław W. Adamski, »Socijalna struktura nasuprot obrazovnoj politici. Poljske i evropske perspektive«, u: Sergej Flere (izbor i komentari), *Proturječja suvremenog obrazovanja: ogledi iz sociologije obrazovanja* (Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine, 1986), str. 77–90.

¹⁴ Inga Tomić-Koludrović, Anči Leburić, *Sociologija životnog stila* (Zagreb: Jesenski i Turk, 2002), str. 9.

¹⁵ Mike Featherstone, »Životni stil i potrošačka kultura«, *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme* 4/2 (2001), str. 65–74.

¹⁶ David Chaney, *Životni stilovi* (Beograd: Clio, 2003), str. 198.

¹⁷ Chaney, *Životni stilovi*, str. 7; Tomić-Koludrović, Leburić, *Sociologija životnog stila*, str. 9.

Međutim, brojne skupine pokazuju da nekome životni orijentir može biti konformist u javnom, a individualist u privatnom životu. To je paradigmatični primjer kada govorimo o dualizmu vrijednosti, što dodatno implicira zaključak da se vrijednosti ne mogu svoditi na općeprihvaćene (društvene) standarde ponašanja.

Tezu o dualizmu vrijednosti potvrđuje podjela na implicitne i eksplicitne vrijednosti. Eksplicitne vrijednosti, za razliku od implicitnih, mogu ostati na razini deklarativnog, dok se implicitne potvrđuju ponašanjem. Tako određene, utječu na može bitni raskorak između željenog i ponašanja. Primjerice, netko može visoko naglašavati važnost zdravlja, a(li) se rizično ponašati. Eksplicitne i implicitne vrijednosti dodatno objašnjavaju tezu o dualizmu vrijednosti. Tako netko može deklarativno prihvaćati zdravlje kao dominantnu vrijednost, što otvara pitanje odakle jaz između visokog rangiranja te vrijednosti i ponašanja kada se ljudi u svakodnevnom životu ponašaju suprotno toj proklamiranoj vrijednosti. Analogno tome, interpretacijom empirijskih rezultata istraživanja može se ustvrditi da mladi često ističu da prihvaćaju stvaralačku komponentu rada (rada kao 'vrhovne životne potrebe/vrijednosti'), dok, s druge strane, životna svakodnevica poriče povezanost između takva njihova vrijednosnog opredjeljenja i ponašanja.¹⁸ Jedan od najcitiranijih antropologa Clydea Kluckhohn 1962. godine iznio je definiciju vrijednosti, napisavši da su »vrijednosti eksplicitno ili implicitno shvaćanje (konceptcija) nečeg poželjnog koje je svojstveno pojedincu i karakteristično za određenu skupinu što utječe na selekciju prikladnih načina, sredstava i ciljeva akcije«. ¹⁹ Termin vrijednosne orijentacije nastao je kao rezultat Kluckhohnove antropološke studije u kojoj autor polazi od glavne hipoteze da se ono što se smatra vrijednim u različitim kulturama i zajednicama »determinira u fenomenu vrijednosti na različite načine«. ²⁰ Antropologijske i sociologijske studije povezuje to što one istražuju vrijednosti kroz usporedbe s društveno prihvatljivim obrascima ponašanja, utvrđujući pritom društvenu determiniranost (i funkcije) vrijednosti. Time se, zapravo, zaobilaze teze o univerzalizmu vrijednosti. S druge strane, bitno je napomenuti da uloga pojedinca u kreiranju vlastitog vrijednosnog opredjeljenja nije predmet proučavanja ovih pristupa. Zbog toga je upravo u tim znanostima moguće pronaći česte strukturalističke pristupe, u kojima se vrijednosti uobličavaju posredstvom

¹⁸ Miliša, *Odgojne vrijednosti rada: teorijsko metodološki problemi istraživanja*, str. 72.

¹⁹ Clyde Kluckhohn, *Culture and Behavior* (New York: Free Press of Glencoe, 1962), str. 388.

²⁰ Kluckhohn, *Culture and Behavior*.

društvenog determinizma. Tako se vrijednosti i moralne norme poistovjećuju sa standardima socijalnog ponašanja, kojima je osnovni zadatak legitimirati društveni sustav, neovisno o njegovoj demokratičnosti. Tako, na primjer, antropologinja Erlich naglašava presudnu ulogu onih vrijednosti koje odlučuju kako će neka grupa i neki narod doživljavati povijesne događaje, kako će ih tumačiti i kako će na njih reagirati. Prema njenom tumačenju, pojedinci ne uvjetuju društvena zbivanja. Evo kako ona to objašnjava: »Čovjek se ne rađa na praznoj pozornici, nego na pozornici gdje su kulise postavljene, a drama je davno započela. Kad ga gurnu na scenu, on ne može drugo već da slijedi propisani tekst i da se ravna po šaptaču. Malo, vrlo malo može on mijenjati tok radnje. Sve ako kasnije i napusti tu pozornicu, uvijek će se na njemu prepoznati škola i teatarska tradicija iz koje je potekao.«²¹

Međutim, svjetski priznata antropologinja Mead u istraživanju na Novoj Gvineji ustvrdila je da se takav strukturalizam može srušiti kao kula od karata. Empirijskim nalazima upućuje na zaključak (u knjizi *Sex i temperament u tri primitivna društva*) da je struktura dvaju plemena (Mundugumora i Arapeša) u funkciji razvoja potreba interesa i vrednota svakoga člana kolektiva, gdje nitko ne misli da je sama struktura toliko dobra da bi se pojedinac morao podrediti njezinu održanju.²² U zabludi su svi oni koji misle da je pretpostavka slobode kidanje okova tradicije. Ljudi koje povezuju kultura, mitovi, običaji ili tradicija čine zajednicu, a narod koji se toga odriče je bez identiteta. Zato je važno poznavati antropološke nalaze i/ili studije. Claude Lévi-Strauss u kapitalnom djelu *Strukturalna antropologija* iz 1973. godine, koje je na hrvatski jezik prevedeno 1988. godine, iznosi istraživačke spoznaje iz brojnih etnoloških i antropoloških studija, ističući da su takozvana primitivna društva superiornija u etičkom pogledu u odnosu na materijalno razvijeni svijet današnjice.²³ Velika većina antropologa i sociologa ukazuju na to da se razlike između pripadnika određenih slojeva u društvu ili među društvima evidentiraju kod nejednakog pridavanja značenja modelima poželjnog, dakle onog što bi bilo oportuno preferirati s religijskog, etičkog, odgojnog ili društvenog stajališta. Jednom se model poželjnoga podudara s idealima asketizma, drugi put s hedonističkim stilom.

²¹ Vera Erlich, *U društvu s čovjekom: tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina* (Zagreb: Naprijed, 1968), str. 131.

²² Margaret Mead, *Spol i temperament u tri primitivna društva* (Zagreb: Naprijed, 1968).

²³ Claude Lévi-Strauss, *Strukturalna antropologija 2*, preveli Daniel Bučan i Vjekoslav Mikecin, predgovor Vjekoslav Mikecin (Zagreb: Školska knjiga, 1988).

3. Psihologijski pristup

Sa stajališta psihologijskih studija, koje obilježava induktivno-empirijski pristup, vrijednosti se ispituju usporedbom sa značenjem koje imaju na ponašanje i razvoj ličnosti. Dakle, ispituju koliko vrijednosti (ili konkretna vrijednost u usporedbi s drugima) imaju učinak na: a) unutrašnje proživljavanje kod svake osobe (emocionalna dimenzija); b) koliko usmjeravaju ponašanje pojedinca u konkretnim situacijama ili prema krajnjim ciljevima egzistencije; i c) koliko potiču na zauzimanje stava (spoznajnog izraza) prema postojećim ili krajnjim ciljevima egzistencije (kognitivna dimenzija). Tvrdnja da se vrijednostima uređuje ljudsko ponašanje upravo je ono što sjedinjuje psihologijske studije u pristupu, a time i definicijama vrijednosti. Vrijednosti se ovdje istražuju u intrasubjektivnom i intersubjektivnom značenju kada postaju (ili kada se pretpostavlja da postaju) individualni standard ponašanja pojedin(a)ca u grupi. Ne postoje negativne vrijednosti, nego pozitivni i negativni stavovi. Koji su razlozi da je ovaj pristup prihvatljiviji od ostalih za znanstvenu operacionalizaciju fenomena vrijednosti? Jedan od svjetski poznatih psihologa Rokeach posebno se ističe među istraživačima fenomena vrijednosti po tome što je u svojoj definiciji istakao dvije važne njezine funkcije: »Vrijednost je trajno vjerovanje da je specifičan način ponašanja ili cilja egzistencije društveno ili osobno poželjniji u odnosu na suprotni način ponašanja ili cilja egzistencije.«²⁴ Ova definicija je najprihvatljivija i najoperativnija jer sadrži u sebi interdisciplinarno poimanje vrijednosti kao trajnog vjerovanja (filozofijski pristup) te njihovu društvenu i pojedinačnu odrednicu 'osobne ili društvene poželjnosti'. Prva funkcija razabire se u shvaćanju vrijednosti kao standarda ponašanja. Druga, motivacijska funkcija vrijednosti tiče se odabira između manjeg ili većeg broja konkurentnih želja, vjerovanja i ciljeva egzistencije. Ova druga funkcija vrijednosti sadrži emocionalnu, 'ponašajnu' (*behaviour*) i kognitivnu dimenziju, koje su inkorporirane u riječi *poželjniji*. Sve ove dimenzije vrijednosti, ističe Rokeach, nisu (nužno) u komplementarnim odnosima već, sasvim suprotno, mogu biti u konfliktu i/ili ireduktibilne.²⁵ Tako se, na primjer, može pretpostaviti da vrijednosti u većoj mjeri mogu biti ekspresija osobnih osjećaja (emocionalna dimenzija), nego što imaju karakter spoznajnih iskaza (kognitivna dimenzija). U

²⁴ Milton Rokeach, »The nature of human values systems«, u: Edwin P. Hollander, Raymond G. Hunt (eds.), *Current Perspectives in Social Psychology*, fourth edition, reading with commentary (Oxford: Oxford University Press, 1976), str. 344–357, na str. 345.

²⁵ Rokeach, »The nature of human values systems«, str. 346.

svakom slučaju, vrijednosti: 1) pokreću ljude na aktivnosti; i 2) postaju regulator (između različitih vrsta) ponašanja. Rokeach dijeli vrijednosti u dvije skupine: jednu čine terminalne, a drugu instrumentalne vrijednosti, pri čemu se terminalne vrijednosti »odnose na poželjne ciljeve egzistencije, a instrumentalne vrijednosti se odnose na poželjne načine ponašanja.«²⁶ Vrijednosti-ideali ne mogu biti operativan model sve dok se (neke) terminalne vrijednosti tretiraju kao vrhovna dobra. Neke 'terminalne vrednote', koje navodi Rokeach, etički su ideali i kao takvi su nedostupni znanstvenoj provjeri, kao što su: mir u svijetu, jednakost, sloboda, sreća, ljubav. Međutim, Rokeach nije naglasio da su te terminalne vrijednosti neoperativne ili nedostupne znanstvenoj provjeri. Na primjer, nema mjernog instrumenta kojim bi se objektivno mjerilo subjektivni (i promjenljivi) doživljaj sreće. Sloboda ili sreća za svakoga znači nešto drugo, (p)a ti ideali nisu dostupni znanstvenoj provjeri. Tvrditi suprotno vodi pozitivističkim interpretacijama. Smisao života, sloboda, ljubav, uvjetovani su na razne načine, pa tako i filozofijski, kulturološki, sociologijski i religijski, pa je svaka interpretacija (istraživača) obojena subjektivnim interpretacijama. Moguće je znanstveno aplikativno istraživati o 'vrijednosnim prioritetima' (Rokeach), ali samo ukoliko ih se tretira kao vrijednosne orijentacije, o čemu raspravljam na kraju ovog članka. Ipak, istraživači konstatiraju da su vrijednosti stabilnija karakteristika pojedinaca ili skupina i teže se mijenjaju od, primjerice, stavova. Stav prema nekome ili nečemu može biti pozitivan ili negativan, dok vrijednosti uvijek imaju veći ili manji stupanj pozitivnih preferencija. Ako se vrijednosti ispituju samo kao društveni standard ponašanja, onda pojedinci u svojem vrijednosnom opredjeljenju mogu iskazati samo deklarativno vrijednosno opredjeljenje, na primjer u preferiranju konformističke ili altruističke vrijednosne dimenzije, a da te vrijednosti ne predstavljaju njihov vrijednosni okvir jer se moraju ravnati (u privatnom životu) i drugim vrijednostima. Ti oblici vrijednosnog opredjeljenja, kojima se pojedinci ravnaju u svakodnevnom životu, često imaju veću ulogu od nametnutih eksplicitnih obrazaca ponašanja. Da bi sustav vrijednosti mogao poslužiti u istraživanju kao analitički model, potrebno je utvrditi sadržajnu strukturu, hijerarhijski raspored i logičko-funkcionalnu povezanost određenih vrijednosti koje oblikuju tipove vrijednosnih orijentacija. Ukoliko se želi da sustav vrijednosti u (empirijskim) istraživanjima bude analitički model hijerarhijske strukture posve određenih vrijednosti, nužno je da se iz toga sustava mogu uočiti vrijednosti

²⁶ Isto, str. 347.

koje formiraju tipove vrijednosnih orijentacija. U istraživanju iz 2008. godine, psiholozi Franc, Sučić i Šakić uporabom osamnaest vrijednosti i njihovim grupiranjem stvorili su »tri vrijednosne orijentacije: samoaktualizacijsku ili samoostvarujuću (čine je vrijednosti voljeti nekoga i biti voljen; ostvariti bliske, prijateljske odnose s drugim ljudima; biti samostalan i neovisan u svojim odlukama; raditi ono što ti omogućava da stvaraš nešto novo, gdje ćeš ostvariti svoje sposobnosti i interese); konvencionalnu ili tradicionalnu (čine je vrijednosti živjeti skladno u krugu svoje obitelji i prijatelja; živjeti u skladu s učenjem svoje vjere; biti pošten i živjeti u skladu sa svojim moralnim načelima; imati dobru naobrazbu i stjecati nova znanja; učiniti nešto za druge ljude, pomoći onima koji imaju problema; postići nešto čime ćeš dati vrijedan doprinos društvu) te utilitarno-hedonističku orijentaciju (dobro zarađivati i imati visoki životni standard; živjeti stabilno, udobno, bez većih trzavica; doživjeti mnoga uzbuđenja; razonoditi se i zabavljati po volji; imati lagodan život i nenaporan posao; biti ugledan i uvažen u društvu; imati moć i mogućnost utjecaja na druge ljude)«. ²⁷ U empirijskim istraživanjima najviše se ispitalo sedam tipova vrijednosnih orijentacija. Upravo takvu klasifikaciju predložili su psiholozi Nikola Rot i Nenad Havelka: 1) estetsku; 2) hedonističku; 3) utilitarističku; 4) djelatnu; 5) spoznajnu; 6) altruističku; i 7) orijentaciju usmjerenu na moć i ugled. ²⁸ U okviru međunarodnog projekta svjetski je priznati psiholog Donald Super sa suradnicima izradio instrument za istraživanje radnih vrijednosti – *važnost rada u životu pojedinca* (WIS = *Work Importance Study*) – s ekstrinzičnim i intrinzičnim vrijednostima rada. Dobiveni rezultati podržali su opću (hipo)tezu o univerzalnosti tipova vrijednosnih orijentacija. ²⁹ Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mogu ukazati na »smjer u kojem se mijenja određena kultura ili društvo, stoga su posebno zanimljive istraživačima«. ³⁰

²⁷ Renata Franc, Ines Sučić, Vlado Šakić, »Vrijednosti kao rizični i zaštitni čimbenici socijalizacije mladih«, *Diacovensia: teološki prilozi* 16/1–2 (2008), str. 135–146, na str. 141.

²⁸ Nikola Rot, Nenad Havelka, *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine* (Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka, 1973), str. 16.

²⁹ Donald Super, *Work Values Inventory*, manual (Boston: Houghton Mifflin, 1970).

³⁰ Franc, Sučić, Šakić, »Vrijednosti kao rizični i zaštitni čimbenici socijalizacije mladih«, str. 137.

4. Pedagogijski pristup: teleologičnost u interpretacijama odgojnih vrijednosti

Prema tumačenju po kojem odgoj pripada etičkoj sferi, što znači u sklopu teorije etičkog apsolutizma, nije moguće stvoriti efikasan i racionalan model istraživanja odgojnih vrijednosti. Drugo tumačenje pronalazi argumente *pro et contra* u konkretnim pitanjima znanstvene spoznaje u istraživanjima odgojnih vrijednosti. U radu se opredjeljujem za ovo drugo tumačenje. U samoj pedagogijskoj teleologičnosti interpretacije odgojnih vrijednosti često su ostajale s druge strane pedagogijskog iskustva. Za razliku od egzaktnih znanosti, u kojima pojam *vrijednost* znači veličinu, bilo pozitivnu bilo negativnu, pedagogija se oslanja na filozofiju (gnoseologiju, epistemologiju) sociologiju ili psihologiju, gdje se vrijednosti tretiraju kao (više ili manje) pozitivan odnos prema nekomu ili nečemu. Znanstvena istraživanja odnosa prema radu mogu, a i moraju, biti osnovom u procjenjivanju odgojnih vrijednosti. Ako se u pedagogiji ne uspostavi i takav (empirijski) odnos prema njenom predmetu, odgojna će načela, ciljevi i zadaci biti samo neprepoznatljiva teorijska konstrukcija svekolikog normativizma u pedagogijskoj teoriji i praksi odgoja. Svi oni koji nekritički preuzimaju Aristotelov pojam ideala kao *vrhovnog dobra*³¹ zaboravljaju da time relativiziraju (već) u: a) samom činu odgoja; b) izboru osobe, između drugih, alternativnih ciljeva egzistencije; i, konačno c) takva 'trajna' karakteristika vrijednosti može ostati na nivou deklarativnog pozivanja na svestranost. Analogno tome, interpretacijom empirijskih rezultata istraživanja može se ustvrditi da mladi često ističu da prihvaćaju stvaralačku komponentu rada (i to rada kao 'vrhovne životne potrebe – vrijednosti'), dok, s druge strane, životna svakodnevnica poriče povezanost između takva njihova vrijednosnog opredjeljenja i ponašanja. S pedagogijskog aspekta, vrijednosti su »pokretački i regulacijski čimbenik« odgoja.³² One, dakle, pokreću i reguliraju ljudska ponašanja. Odgajanje za vrijednosti ima svoje različite aspekte: »intelektualne, čuvstvene i emocionalne«.³³ Odgajanje, prema Mougniottu, ima za cilj postići ne samo spoznaju, već i voljnu dimenziju, jer sama spoznaja nije dovoljna za nečiji angažman. Odgajanje za vrijednosti »predstavlja i čini cilj od najveće važ-

³¹ Aristotel, *Nikomahova etika*, prevela sa starogrčkog Radmila Šalabalić, redaktor Franja Barišić, predgovor napisao Miloš N.[ikole] Đurić (Beograd: Kultura, 1958).

³² Alain Mougnotte, *Odgajati za demokraciju* (Zagreb: Educa, 1995), str. 38.

³³ Mougnotte, *Odgajati za demokraciju*, str. 40.

nosti jer je vezan uz usmjeravanje ponašanja prema kojima, štoviše, život može poprimiti određen smisao». ³⁴ Iz ovoga se uočava nova dimenzija pedagojske teleoločnosti. Vrijednosti su osviješteni ciljevi i kao takvi usmjeravaju naša ponašanja. Na temelju konstitutivnih elemenata *praxisa* može se izvoditi teleoločnost odgojnih komponenti. Ako se praksa definira kao misaona, svrsishodna i komunikacijska djelatnost, koja se u kooperativnim odnosima prepoznaje u stvaralačkim aktivnostima s ciljem samoostvarenja svakog pojedinca, onda odgojni cilj pretpostavlja misaonu, svrsishodnu i komunikacijsku djelatnost koja će u komplementarnoj interakciji osiguravati napredovanje prema željenoj svrsi. Logično bi, dakle, bilo zaključiti da odgoj, nastava, učenje kao i cjelokupna odgojno-obrazovna djelatnost mogu biti promatrani kao potencijalni oblici stvaralačkog ljudskog rada – *praxisa*. I dok se filozofi trude kako izbjeći ili zaobići apodiktičke sudove o vrijednostima, poput sreće, slobode ili svestranosti, u pedagojskim monografijama (teorijskog karaktera) to nije slučaj. Naime, u pedagojskim se djelima u raspravama o odgojno-obrazovnim ciljevima često nekritički iznose vrijednosni sudovi i, na temelju njih, vrijednosni zahtjevi. Tako se, na primjer, u bivšem socijalističkom sustavu za temeljni cilj odgoja i obrazovanja postavlja (nerijetko propagandistički) vrijednosni zahtjev za svestrano razvijenom ličnošću. Ova vrijednost je etički ideal čiji sadržaj nije empirijski identificiran niti je znanstveno aplikativan, pa je iz tog razloga svaka operacionalizacija u praksi nemoguća. Svestranost, sreća ili savršenost nisu operative vrijednosti. Ukoliko je deduktivno-teorijski pristup fenomenu vrijednosti obilježen pretjeranim normativizmom (što je bio više nego čest slučaj u pedagogiji), a induktivno-empirijski pristup u svojim interpretacijama (osobito u psihologiji) pozitivistički usmjeren, to samo znači da se kod obaju pristupa radi o potrebi uspostave teorije konvergencije. »Sljedstveno tome, najveći broj pedagojskih istraživanja realizira se deskriptivno i normativno formuliranim ciljevima što rezultiraju, više ili manje uspješnim opisom relativno izoliranih pojava, odnosno normiranjem stanovitih pedagoških procesa što su više u skladu s društvenim ciljevima nego znanstvenim rezultatima«. ³⁵ Odgoj nije vrijednosno neutralan i svaki kritički pedagog s vizijom treba biti vrijednosno angažiran te ukazivati na one odgojne vrednote s kojima se gradi zdravo društvo i angažiran građanin. Vjerovati u vrijednosno neutralnu društvenu znanost znači vjerovati da znanstvenici trebaju

³⁴ Isto.

³⁵ Branko Rafajac, »Strategijski aspekt metodologije pedagogije«, *Napredak* 4 (1991), str. 369–376, na str. 372.

biti nezainteresirani za posljedice društvenih deformacija.³⁶ Iako relativno trajnije, vrijednosti su podložne promjenama. Bez te mogućnosti ne bi bile moguće osobne, ali ni odgojno-obrazovne i društvene promjene. Relativni karakter vrijednosti određuju čimbenici okruženja (društvena realnost, odgoj i obrazovanje, mediji, obiteljske prilike), dok univerzalni aspekt određuju ideali: »Ako bi vrijednosti bile sasvim stabilne, individualna i socijalna promjena bila bi nemoguća. Ako bi vrijednosti bile kompletno nestabilne, kontinuitet ljudske osobnosti i društva bio bi nemoguć. Svaki pristup ljudskim vrijednostima mora biti u stanju objasniti trajni karakter vrijednosti, kao i njihovu promjenjivost«. ³⁷ Promjenljivi karakter vrijednosti čini, dakle, i odgoj kojim se utječe na svakog pojedinca da poduzme odgovarajući izbor u prihvaćanju zahtjeva sredine i društva, a univerzalna strana je u tome što se u odgojnom interakcijskom procesu, sredini i društvu vraćaju ili udaljuju neke općeljudske vrijednosti.

Uslijed kategorije poželjnosti, vrijednosti usmjeravaju ponašanje svojih nosilaca prema poželjnim i operabilnim ciljevima odgoja i obrazovanja. Pored toga, kriza odgoja nastaje uslijed raskola proklamiranih vrednota i samog života. Zato se vrijednosti dijele na eksplicitne i implicitne (ponašajne). Vrijednosti određuju prioritete među različitim preferencijama. Iznimno je važno djeci i mladima ukazati na važnost izgradnje vlastitih stavova, vrijednosti i/ili prioriteta. Knjiga *Humana škola* Hartmuta von Hentiga (1979.) otkriva zašto u odgojnom procesu treba mijenjati stil života u kojemu novac i bogatstvo postaju glavne vrednote te zašto njegovati kulturu suživota i tolerancije.³⁸ U koncepciji radikalnog moralnog relativizma sve ima cijenu, ništa vrijednost. Cilj je ostvarenje svih 'blagodati' hedonističkih vrijednosti. *Kriza vrijednosti je kriza odgoja*. Eksplikacija ove teze (posta)je glavna teleološka odrednica pedagoškog pristupa. Zato je u odgojno-obrazovnom procesu iznimno važno razvijati emocionalnu inteligenciju. Svaki pedagog treba biti vrijednosno angažiran i upozoravati na to s kojim se odgojnim vrijednostima formira zdravo društvo i angažirani građanin. Vjerovanje u vrijednosno neutralnu društvenu znanost znači da bi, kako sam već spomenuo, znanstvenici trebali biti nezainteresirani za posljedice društvenih deformacija. Pojedinačna i društvena perspektiva zadana je vrednota, ali ona ima i (svoju) vremensku ograničenost. Kriza odgoja može se povećati

³⁶ Miliša, *Oduprimo se demonopedagogiji današnjice*.

³⁷ Rokeach, »The nature of human values systems«, str. 345.

³⁸ Hartmut von Hentig, *Humana škola* (Zagreb: Educa, 1997).

kao rezultat promjene vrijednosti, a koju ne prati odgovarajuća promjena socijalne okoline, i obrnuto. Kriza odgoja nastaje uslijed raskola proklamiranih vrijednosti i ponašanja. Etičke vrijednosti slabe ujedno i zbog prenaglašavanja neselektivnih informacija i/ili činjenica u obrazovanju. Paul C. Vitz u knjizi *Psihologija kao religija – kult samoobožavanja* naglašava da u suvremenom svijetu »vrijednosti i ne postoje – postoje samo stvari koje nam se sviđaju i koje nam se ne sviđaju«. ³⁹ Poznati američki psihijatar Robert Shaw dolazi do važnih iskustava da bez »razvijenog osjećaja empatije dijete neće moći voljeti«. ⁴⁰ Izostanak generacijskog transfera određenih vrijednosti u procesima odgoja i obrazovanja potencijalno uzrokuje krizu odgoja i izostanak prosocijalnog ponašanje djece i mladih. Na primjer, istraživanja potvrđuju da se upravo iz obitelji u kojima je izostao generacijski transfer prosocijalnih vrijednosti, odnosno iz obitelji u kojima se djeca i mladi odgojno zanemaruju i/ili zlostavljaju, ove pojavnosti javljaju učestalo. ⁴¹ Izostanak prosocijalnih vrijednosti, osobito vidljivih u odgojnom procesu, uzrokuje odgojnu krizu. U ovome je (potencijalna) moć odgoja, osobito kod redefiniiranja ciljeva odgoja i vrijednosti. ⁴² Mougnotte je uočio paradoks demokracije ili njeno unutrašnje proturječje: »S jedne strane, demokracija pretpostavlja poštivanje svih mišljenja i slobodu svakoga da ih potkrepljuje i vrednuje; ona isključuje svaku državnu istinu nametnutu silom. Ali, s druge strane, uključuje određene vrijednosti koje su uz nju bitno vezane i bez čijeg prihvaćanja i poštovanja demokracija ne bi mogla funkcionirati. To se posebno odnosi na onu koja govori o vrijednosti nje same.« ⁴³ To je posebno uočljivo u pedagoškim zahtjevima za demokratskim odgojem, dok istodobno njeno uspješno ostvarivanje ostaje bez svojeg učinkovitog instrumentarija već u početnom procesu realizacije. Cilj odgoja i obrazovanja podrazumijeva vrijednosti koje se potvrđuju ponašanjem: samoostvarivanje, samosvijest, samopouzdanje, samostalnost, hrabrost, kritičnost, kreativnost, cjeloživotno obrazovanje, suodlučivanje, postignuće, entuzijizam, suosjećanje, altruizam, solidarnost, odgovornost, marljivost, upornost i doprinos zajednici. To su realno ostvarljive vrijednosti i operabilni ciljevi. Da bismo realnije sagledali odgojne ciljeve i učinili ih dostupnijima i konkretnijima, potrebno je

³⁹ Paul C. Vitz, *Psihologija kao religija. Kult samoobožavanja* (Split: Verbum, 2003), str. 106.

⁴⁰ Robert Shaw, Stephanie Wood, *Epidemija popustljivog odgoja* (Zagreb: VBZ, 2009), str. 102.

⁴¹ Sarah McNamara, *Stress in Young People: What's New and What Can We Do?* (London–New York: Continuum, 2000).

⁴² Herbert Gudjons, *Pedagogija – temeljna znanja* (Zagreb: Educa, 1994), str. 159.

⁴³ Mougnotte, *Odgajati za demokraciju*, str. 75.

aksiološko proučavanje onih vrijednosti koje su proklamirane i onih koje su kompatibilne s ponašanjem.

Vrijednosti koje preferiramo postaju osviješteni ciljevi i kao takvi usmjeravaju naša ponašanja. U radu je argumentirano da sustav vrijednosti nije znanstveno aplikativna kategorija te da vrijednosne orijentacije omogućuju konstruiranje organizacijsko-vrijednosnih modela prednosti u hijerarhiji vrijednosti. Drugim riječima, određene vrijednosti dobivaju imperativni status i kao takve utječu na formiranje vrijednosnih orijentacija. Ovakav zaključak, dakako, ne otklanja dileme u pitanju prirode trajnosti ili univerzalnosti vrijednosnih kategorija, pa se njime približavam jednom ne toliko filozofijskom silogizmu koliko upozorenju M. Rokeacha, koje relativizira svaku spekulaciju u ovom predmetu kada upozorava da ukoliko bi vrijednosti bile trajne i/ili univerzalne, individualne i socijalne, promjene bile bi nemoguće. S druge strane, ukoliko bi vrijednosti tretirali samo s aspekta relativnosti i promjenljivosti, utoliko bi temeljne odrednice društva ili ljudske osobnosti bile nedostupne znanstvenoj validaciji. Promjenljivi karakter vrijednosti uvjetovan je odgojem, a univerzalna strana je u tome što se u tom interakcijskom procesu i sredini te društvu vraćaju neke općeljudske vrijednosti.

Etičke vrijednosti slabe i zbog prenaglašavanja neselektivnih informacija u obrazovanju. U mnoštvu informacija gubi se odgojna komponenta. Znanje bez etičkih komponenata vodi u propast odgoja za vrednote. Znanje koje stječu djeca i mladi sve je rascjepkanije, površnije, nepovezanije, što povećava duhovnu sljepoću. Tako se zatire vrednovanje odgojne komponente škole. Funkcionalnu (i logičnu) povezanost određenih vrijednosti čine vrijednosne orijentacije. Tako, primjerice, skup takozvanih ekstrinzičnih radnih vrijednosti (koje su izražene u preferiranju) materijalne kompenzacije (dobra zarada), materijalnih beneficija (putovanja i druge povlastice) i napredovanja (mogućnost vertikalne prohodnosti) sjedinjuju funkcionalnu i logičku povezanost – utilitarističke orijentacije. Istražujući vrijednosne orijentacije studenata prema radu, Miliša, Rako i Takšić 1988. godine razlikuju tri orijentacije: samoaktualizirajuću, socijalnu i utilitarističku.⁴⁴ Prema njihovom mišljenju, ukoliko ispitanici preferiraju samoaktualizirajuću i socijalnu orijentaciju, moralnim se stimulacijama za ostvarene rezultate rada mnogo toga može postići, no ukoliko je dominantna utilitaristička vrijed-

⁴⁴ Zlatko Miliša, Vladimir Takšić, Andrija Rako, *Vrijednosne orijentacije studenata prema radu: socio-ekonomski status i vrijednosne orijentacije prema radu studenata Sveučilišta u Splitu* (Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine, 1988).

nosna orijentacija prema radu, onda su značajno smanjene šanse moralnoj stimulaciji, a učinkovitom postaje uglavnom materijalna stimulacija.⁴⁵ Smatram da je u pedagogiji i empirijskom pristupu primjerenije analizirati univerzalne tipove vrijednosnih orijentacija, dakle one koji uključuju različita vrijednosna opredjeljenja, a ne o univerzalizmu određenih vrijednosti za koje se samo pretpostavlja da su općevažće jer se vjeruje da se odnose na poželjne ciljeve egzistencije. Univerzalne vrijednosti, kao što su sloboda, jednakost, sreća i svestranost, etički su ideali i kao takvi su asimptotični znanstvenoj spoznaji. Svatko na svoj način definira sreću, slobodu i druge vrijednosti. Ova asimptotičnost ogleda se u preširoko postavljenim, neooperativnim formulacijama iz kojih se ne može uvijek jasno razumjeti pravi smisao, značenje i sadržaj odgojnog cilja.

5. Zaključak

Ontološka pozicija ovog razmatranja sastoji se u tvrdnji da jedino što realno opstoji u svijetu jest pojedinačno biće, a dokaz o realnoj opstojnosti onoga što je opće (*universalia*) prepuštam drugima. Granice među ljudima moraju biti samo u smislu sprečavanja kolizije među ciljevima koje pojedinci sebi postavljaju. Antropološkim, sociološkim i filozofijskim studijama biljeg daje deduktivno-teorijski pristup kada se istražuje i/ili zagovara trajni karakter određenih vrijednosti, dok se empirijsko-induktivnim pristupom, uglavnom psiholoških studija, registrira promjenljivi aspekt vrijednosti. Da vrijednosti ne moraju biti stabilne kategorije – kao što se to nastoji dokazati teorijama o univerzalnim vrijednostima – može se obrazložiti stavom da nikada u društvenom životu ne postoje istovjetna (pojedinačna, grupna i društvena) tumačenja ‘vječnih’ vrijednosti. Deduktivno-teorijski pristup fenomenu vrijednosti nema empirijsku validaciju vrijednosti i često je obilježen normativizmom (što je bio više nego čest slučaj u pedagogiji), dok je induktivno-empirijski pristup u svojim interpretacijama (osobito u psihologiji) znao biti pozitivistički usmjeren, posebice onda ako se: 1) zanemaruje podjela na eksplicitne (proklamirane) i implicitne (ponašajne) vrijednosti; 2) inzistira na kauzalnom zaključivanju da vrijednosna opredjeljenja izravno utječu na ponašanja; ili 3) istražuju vrijednosti koje su ideali i

⁴⁵ Amitai Etzioni, *A Comparative Analysis of Complex Organizations* (New York: Free Press, 1961), str. 87.

kao takvi asimptotični znanstvenoj spoznaji. Induktivno-empirijski pristup vrijednostima sugerira relativizam (promjenljivost, nestabilnost) vrijednosti tezom da je svaki pojedinac stvaralac, nosilac i interpretator (različitih) objekta preferiranja. Osnovni problem takva pristupa istraživanja vrijednosti sadržan je u činjenici da je jednostavno nemoguće predvidjeti sve moguće varijante individualnog standarda ponašanja, jer objekata preferiranja može biti u bilijunima varijanti! Zato se u ovom članku sugerira postupak koji otvara mogućnosti sintetiziranja različitosti preferiranja (radi prepoznavanja tipova vrijednosnih orijentacija svakog pojedinca) ili odabira reprezentativnih komponenti vrijednosnog odnošenja. U članku je naglašeno da je potrebno uspostaviti teoriju konvergencije kod 'pomirenja' teorijskih i empirijskih analiza, jer prihvatljiv znanstveno-metodološki i analitički diskurs ne dozvoljava strogo razdvajanje, a još manje njihovo suprotstavljanje. Ipak, u radu je aktualiziran fenomen dualizma vrijednosti i/ili podjele na eksplicitne (proklamirane) i implicitne (ponašajne) vrijednosti.

6. Literatura

- Adamski, Wladyslaw W. 1986. »Socijalna struktura nasuprot obrazovnoj politici. Poljske i evropske perspektive«, u: Sergej Flere (izbor i komentari), *Proturječja suvremenog obrazovanja: ogledi iz sociologije obrazovanja* (Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine, 1986), str. 77–90.
- Aristotel. 1958. *Nikomahova etika*, prevela sa starogrčkog Radmila Šalabalić, redaktor Franja Barišić, predgovor napisao Miloš N.[ikole] Đurić (Beograd: Kultura, 1958).
- Berčić, Boran. 2012. *Filozofija*, svezak prvi (Zagreb: Ibis Grafika, 2012).
- Chaney, David. 2003. *Životni stilovi* (Beograd: Clio, 2003).
- Erlich, Vera. 1968. *U društvu s čovjekom: tragom njegovih kulturnih i socijalnih tekovina* (Zagreb: Naprijed, 1968).
- Etzioni, Amitai. 1961. *A Comparative Analysis of Complex Organizations* (New York: Free Press, 1961).
- Franc, Renata; Sučić, Ines; Šakić, Vlado. »Vrijednosti kao rizični i zaštitni čimbenici socijalizacije mladih«, *Diacovensia: teološki prilozi* 16/1–2 (2008), str. 135–146.
- Featherstone, Mike. 2001. »Životni stil i potrošačka kultura«, *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme* 4/2 (2001), str. 65–74.
- Gudjons, Herbert. 1994. *Pedagogija – temeljna znanja* (Zagreb: Educa, 1994).

- Haralambos, Michael; Holborn, Martin. 2002. *Sociologija: Teme i perspektive* (Zagreb: Golden Marketing, 2002).
- Hentig, Hartmut von. 1997. *Humana škola* (Zagreb: Educa, 1997).
- Hufnagel, Erwin. 1994. »Scheler i europsko mišljenje«, preveo Ivan Čehok, *Filozofska istraživanja* 14/4 (1994), str. 661–685.
- Hufnagel, Erwin. 1995. »Platonovi zakoni. Filozofijsko-pedagogijsko istraživanje«, s njemačkoga preveo Sulejman Bosto, *Filozofska istraživanja* 15/1–2 (1995), str. 197–216.
- Jonas, Hans. 1990. *Princip odgovornost: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1990).
- Kluckhohn, Clyde. 1962. *Culture and Behavior* (New York: Free Press of Glencoe, 1962).
- Lévi-Strauss, Claude. 1988. *Strukturalna antropologija 2*, preveli Daniel Bučan i Vjekoslav Mikecin, predgovor Vjekoslav Mikecin (Zagreb: Školska knjiga, 1988).
- McNamara, Sarah. 2000. *Stress in Young People: What's New and What Can We Do?* (London–New York: Continuum, 2000).
- Mead, Margaret. 1968. *Spol i temperament u tri primitivna društva* (Zagreb: Naprijed, 1968).
- Matić, Davorka. 1990. »Vrijednosti kao predmet sociološke znanosti«, *Revija za sociologiju* 21/3 (1990), str. 517–525.
- Miliša, Zlatko; Takšić, Vladimir; Rako, Andrija. 1988. *Vrijednosne orijentacije studenata prema radu: socio-ekonomski status i vrijednosne orijentacije prema radu studenata Sveučilišta u Splitu* (Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine, 1988).
- Miliša, Zlatko. 1999. *Odgojne vrijednosti rada: teorijsko metodološki problemi istraživanja* (Split: Književni krug, 1999).
- Miliša, Zlatko. 2021. *Oduprimo se demonopedagogiji današnjice* (Velika Gorica: Benedikta, 2021).
- Mougniotte, Alain. 1995. *Odgajati za demokraciju* (Zagreb: Educa, 1995).
- Parsons, Talcott; Shils, Edward A. (eds.). (1951). *Toward a General theory of Action*. (Cambridge: Harvard University Press, 1951).
- Popović, Mihailo. 1974. *Problemi društvene strukture* (Beograd: Kultura, 1974).
- Rafajac, Branko. 1991. »Strategijski aspekt metodologije pedagogije«, *Napredak* 4 (1991), str. 369–376.
- Rokeach, Milton. 1976. »The nature of human values systems«, u: Edwin P. Hollander, Raymond G. Hunt (eds.), *Current Perspectives in Social Psychology*, fourth edition, reading with commentary (Oxford: Oxford University Press, 1976), str. 344–357.
- Rot, Nikola; Havelka, Nenad. 1973. *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine* (Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka, 1973).

- Shaw, Robert; Wood, Stephanie. 2009. *Epidemija popustljivog odgoja* (Zagreb: VBZ, 2009).
- Super, Donald. 1970. *Work Values Inventory*, manual (Boston: Houghton Mifflin, 1970).
- Tomić-Koludrović, Inga; Leburić, Anči. 2002. *Sociologija životnog stila* (Zagreb: Jekenski i Turk, 2002).
- Vitz, Paul C. 2003. *Psihologija kao religija. Kult samoobožavanja* (Split: Verbum, 2003).
- Weber, Max. 2006. *Protestantska etika i duh kapitalizma*, preveo Dragutin Hlad (Zagreb: Hlad i sinovi / MISL, 2006).

Interdisciplinary Approach to the Value Phenomenon

Summary

This paper analyzes specifics of philosophical, psychological, sociological, anthropological and pedagogical interpretations of values by interdisciplinary analysis of value phenomena. Two approaches were detected: deductive-theoretical and inductive-empirical. The first is not focused on empirical research and emphasizes the universal aspect of values and often neglects the relativism of values, which potentially leads to normativism (which often was more than common in pedagogy). The second approach, the inductive-empirical one, in its interpretations (especially in psychology) is often positivistically oriented.

The paper starts from an affirmative hypothesis: that value analysis which is isolated from philosophy, sociology, psychology, pedagogy and anthropology, and which is without knowledge of the diversity of their concrete forms within different cultures and without sufficient research of different types of value relations, leads to positivist and/or metaphysical interpretations. The analytical discourse of this paper goes in the direction of Theory of convergence in "reconciling" theoretical and empirical analysis, because acceptable scientific-methodological and analytical discourse do not allow strict separation, let alone opposition of these two approaches.

Anthropological, sociological and philosophical studies are marked by a deductive-theoretical approach, when researching and/or advocating the permanent character of certain values, while the empirical-inductive ap-

proach, mainly of psychological studies, registers a changing aspect of values. The specificity of the pedagogical definition of value is that it is treated as a “driving and regulating act of education” (Mougniotte).

This paper actualizes the differences in the universal character of values and (radical) moral relativism, dualism of values and the division into explicit (proclaimed) and implicit (behavioral) values. This paper explains why the definition of value, as a set of enduring beliefs and individual and/or social standards of behavior, is the most acceptable. The changing character of values determines social reality, and the universal character determines values—types of value orientations. In support of this statement, psychologist Milton Rokeach offered a great thesis: “If values were completely stable, individual and social change would be impossible. If values were completely unstable, continuity of human personality and society would be impossible. Any approach to human values must be able to explain the enduring nature of values as well as their variability.”

The paper brings education and values into a purposeful relationship, and distinguishes between values and ideals, norms, attitudes, goals, value judgments, value systems, lifestyles and value orientations. Finally, the consequences of value inversion as a crisis of education are analyzed and the operational definition of the goal of education is given.

Key words: interdisciplinary approach, values, value orientations, lifestyles, pedagogical teleology, goal of upbringing and education